

RECENZE

CANFORA, LUCIANO. *Il viaggio di Artemidoro e avventure di un grande esploratore dell' Antichità*. Rizzoli 2010, 350 stran, ISBN 978–88–17–03833–1.

Přední klasický filolog a historik starověku Luciano Canfora z univerzity v Bari, kterého zná také český čtenář jako autora Dějin řecké literatury (třetí vydání KLP 2009) či monografie o Caesarovi (Vyšehrad 2007), připojil v r. 2010 k velké řadě svých publikací knihu o největším helénistickém geografovi Artemidórovi z Efesu. Rozsáhlé dílo Artemidórovo, představující vlastně první popis světa a skládající se aspoň z jedenácti knih, se ztratilo, avšak dochovaly se po něm četné stopy, které L. Canfora v předkládané knize pečlivě zkoumá, a věnuje se otázce, zda je můžeme rekonstruovat na základě překvapujícího nálezu papyru, objeveného před patnácti lety, nyní však samotným Canforou považovaného za falzum.

Canfora rozdělil publikaci do čtyř částí; v první (25–164), skládající se ze 14 kapitol a nazvané „Artemidóros, geograf a jeho cesty“, můžeme sledovat velmi zajímavou dlouhou cestu daleko na západ až za Hérakleovy sloupy, návrat na východ na pobřeží Etiopie; k názornosti jistě přispívá skutečnost, že Canforova kniha obsahuje různé mapky (mnohé asi překvapí, že přitom Artemidóros nic z toho, co popisoval, sám neviděl – srov. str. 146).

Druhá část (167–278) se skládá z 9 kapitol a nese název „Cesta Simonidova: zkoumání/průzkum“. Autor nás tu vede k poznání, že tzv. papyrus Artemidórovův je dílem jednoho z největších falzifikátorů 19. Století, Řeka Konstantina Simonida. Canfora v této části své práce poodhaluje čtenáři mnohá tajemství i složitosti náročné práce s řeckými rukopisy. Simonides se na svou práci pečlivě připravoval a studoval různé řecké rukopisy nejen v Londýně a v Paříži, ale i v Madridu, Bruselu, Berlíně, Mnichově, Heidelbergu, Berlíně, Oděse, na Athosu atd. (Canfora uvádí i několik úryvků ze Simonidovy korespondence a upozorňuje mimo jiné na práci Ch. Stewarta, *A Biographical Memoir of Constantine Simonides of Stageira, with a Brief Defence of the Authenticity of his Manuscripts*, Skeet, London 1859).

Část třetí (281–308), „Simonidova cesta: důkaz“, tvoří jediná kapitola, autorovy vývody tu jsou velmi instruktivně dokládány řeckými texty. Konečně část čtvrtá „Závěr“ (311–328) obsahuje 2 kapitoly a na str. 329–331 nalezneme „Epilog“. Publikace je vybavena řadou zajímavých obrazových příloh, na str. 333n. je uveden seznam zkratk a na str. 335–347 pak jmenný rejstřík.

Canfora se v celé předkládané publikaci prezentuje jako excelentní filolog s kritickým pohledem, který je však s to velmi zajímavě a téměř na způsob detektiva ukázat, jak zkušeným falzifikátorem byl Simonides (ten již v r. 1850 publikoval zdařilý falzum Eulyra, geografa z Kefalénie), nebo když např. rozebírá závislost Simonidova „Artemidóra“ na Strabónovi.

Simonides zřejmě zemřel ve stejném roce jako H. Schliemann, tedy v r. 1890; zatímco však Schliemann i post mortem triumfoval, Simonides byl zapomenut a vrátil se na scénu

až po mnoha desetiletích, když bylo jeho falzum Artemidóra vystaveno téměř po celý rok 2008 v Berlíně a poté v Mnichově. Canfora však v závěru předkládané knihy – v níž zcela jasně prokázal, že papyrus Artemidóra je Simonidův falzifikát – konstatuje, že vzhledem k velké obtížnosti nápodoby antického řeckého písma (na to upozornil již i Wilamowitz) si zmiňované falzum svým způsobem zaslouhuje náš obdiv (viz Epilog).

Zajímavé a poutavé čtení můžeme vřele doporučit nejen grecistům specialistům, ale i širšímu okruhu čtenářů zajímajících se o starořeckou literaturu.

Daša Bartoňková

ALTAY COŠKUN, *Bürgerrechtsentzug oder Fremdenausweisung? Studien zu den Rechten von Latinern und weiteren Fremden sowie zum Bürgerrechtswechsel in der Römischen Republik (5. bis frühes 1. Jh. v. Chr.)*, Franz Steiner Verlag, Hermes Einzelschriften Heft 101, Stuttgart 2009, pp. 1–236. ISBN 978 3 515 09303 3¹.

Scopo fondamentale e senz'altro riuscito di questo studio è una panoramica, con relativa messa a punto critica, anzi direi ipercritica, dei rapporti giuridici esistenti fra Romani e Latini dal V sec. a.C. al II sec. a.C. Lo spunto per quest'analisi è dato all'A. dalle espulsioni di massa dall'Urbe avvenute, stando al resoconto liviano, negli anni 206, 187, 177 e 173 a.C. e i cui destinatari furono i *socii* Latini e Italici. Dopo aver brevemente accennato (pp. 25–29) alle possibili cause di questi provvedimenti romani, all'A. preme soprattutto definire lo *status* politico-giuridico degli espulsi, in sostanza se si trattava di *cives Romani* naturalizzati o di *peregrini*, per chiarire con ciò da un lato la liceità o illiceità delle misure intraprese da Roma, dall'altro le possibili ripercussioni privatistiche e pubblicistiche provocate dalle stesse nella sfera del singolo espulso e in quella più ampia della sua comunità di provenienza. In sostanza l'A. vuole definire e chiarire questi aspetti di estrema complessità e da molto tempo oggetto di interpretazioni moderne diverse e contrastanti, dedicandovi, nella Sezione B del volume, quella che sembra una lunga premessa alla risoluzione degli avvenimenti.

Tale risoluzione viene svolta nella Sezione C (pp. 156–200), dove nei capp. I-IV si affrontano i resoconti letterari relativi al 206–173 a.C. e nel cap. V si tirano le somme della ricerca, ammettendo tra l'altro (p. 197) che essa si è concentrata solo sugli aspetti legali e giuridici del fenomeno emigrazione/espulsione a/da Roma, tralasciando di curare il più ampio contesto sociale, economico, demografico peninsulare e tale ammissione è bene accolta perché conferma l'impressione che accompagna il lettore durante tutto il volume. Nell'analisi della tradizione letteraria l'A. si esibisce in raffinate analisi grammaticali, fraseologiche e terminologiche, in eleganti e opportuni confronti con la tradizione manoscritta e soprattutto in un costante gioco altalenante e faticoso da seguire, oltretutto in testo e in nota, di affermazione-negazione-controaffermazione-contronegazione delle diverse interpretazioni moderne espresse da Mommsen ad oggi su fonti ed avvenimenti. Pur ammettendo la forza innovativa del metodo e della posizione stessa dell'A. nell'affrontare l'argomento, nonché la plausibilità di alcune delle sue ipotesi, il suo rifiuto prevalente, anzi esclusivo, delle opinioni più o meno moderne e per lo più molto autorevoli, ha spesso, almeno a mio avviso, dell'irritante.

¹

Recensione nell'ambito del Progetto di Ricerca Nr. P 22063-G18 finanziato dall'Austrian Science Fund (FWF) e attualmente in corso presso l'Institut für Römisches Recht und Antike Rechtsgeschichte, Univ. Wien, Austria.